

ŽENY STŘEDOVĚKÉ RUSI. MOŽNOSTI A LIMITY RUSKÉ GENDER HISTORY

Jitka Komendová

The Women of Medieval Rus.
The Possibilities and Limits of Russian Gender History

The article is concerned with one of the current directions in Russian historiography – gender history, and specifically gender history as applied to medieval Rus. The source base for research into gender aspects of society in Rus up to the 15th century has a specific character and is far less extensive and diverse than material from the Catholic part of Europe, which means that many problems that are engaging the interest of western historiography are essentially insoluble when it comes to Rus. Although there is intense discussion of gender history among Russian academics, as among their western counterparts, research has tended to be confined to the history of women (women's history, istoricheskaya feminologiya). The excessive isolation of research on women's themes is manifest not only in relation to their male opposite pole, but in a certain separation from other research of the history of medieval Rus. Russian gender history is for the moment excessively orientated to the diachronic aspect and studies individual isolated themes over very long time periods, sometimes even millennia. One of the main tasks of current gender-orientated medieval studies is therefore to pay greater attention to synchronic aspects, i.e. to the integration of gender themes into the image of a specific epoch with all its distinctive cultural and social features and mental climate.

Jitka Komendová (1976) působí na Katedře slavistiky a Katedře historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého, jitka.komendova@seznam.cz

Světová medievistika prošla ve druhé polovině 20. století zásadními proměnami, s nimiž historiografie ve státech východního bloku (s výjimkou Polska a nemnoha osobností v ostatních zemích) nedokázala udržet krok. Když se humanitní vědy v těchto zemích zbavily ideologického tlaku, začala být pocíťována intenzivní potřeba obeznámit se s metodologiemi, rozpracovanými západními historiiky, a využít tyto podněty pro studium materiálu západní medievistikou dosud opomíjeného. Při pokusu přenést postupy světové historiografie na dějiny Rusi do 15. století se ukázalo, že to lze jen se značnými obtížemi, čímž před ruskou

medievistikou znovu – z jiného úhlu – vyvstal obecný problém specifik středověké Rusi¹ a jejího vztahu ke katolickému Západu.

Jedním ze směrů ruské historiografie, které se prosadily v období po perestrojce a využívají metodologie západních humanitních věd pro zkoumání východoevropského materiálu, je gender history. Genderová bádání se v Rusku stala předmětem živé diskuse,² přestože do většiny nově vznikajících prací o ruském středověku genderová tematika nepronikla. Hlavní příčinou není nezáměr badatelů, ale struktura a charakter východoslovanských pramenů, jež nejen neumožňují osvětlit řadu aspektů života žen, ale poskytují i velmi málo informací o tom, jak toto téma reflektovali soudobí vzdělanci.³ Je zřejmé, že prameny pro genderově pojatý výzkum Rusi do 15. století zdaleka nedosahují kvantitativně ani pestrosti materiálů z katolické části Evropy.

Letopisy středověké Rusi věnovaly detailní pozornost politickým aktivitám jednotlivých představitelů vládnoucího rodu, matky, manželky či dcery rjurikovských knížat však letopisce téměř nezajímaly. Naše znalosti o těchto ženách jsou proto minimální; často známe pouze jména a mnohdy ani ta ne. Ženy zmiňované v letopisech postrádají biografii; i těm nejvýznamnějším je věnováno sotva pár slov. Mezi nimi bezpochyby poutá pozornost rozporuplný příběh kněžny Olgy, první křesťanky v panovnickém domě, údajně okouzlivší i byzantského císaře, a zároveň ženy, jež se s barbarsky rafinovanou krutostí pomstila za neméně drastickou smrt svého muže Igora. Portrét kněžny Olgy v *Povesti vremennych let*⁴ je ale takřka jediný výrazný portrét rjurikovské kněžny. Ani značná politická angažovanost nemusela být shledána dostatečným důvodem k tomu, aby letopisec kněžně věnoval pozornost srovnatelnou s mužskými členy dynastie, jak ukazují kupříkladu zprávy o manželce haličsko-volyňského knížete Romana Mstislaviče a matce pozdějšího krále Daniila. Tato kněžna hrála po smrti svého muže dosti významnou politickou roli, neboť s dynastickými nároky jejich nezletilých synů kalkuloval polský a uherský panovník. Letopisec tedy o této ženě psal přece jen častěji, než bylo obvyklé, avšak nikdy nezaznamenal její jméno – pro něj zůstávala prostě „kněž-

1 Vymezení závěru ruského středověku značně kolísá. Pod pojmem středověká Rus zde rozumím období do 15. století, na rozdíl od epochy moskevské 16.–17. století.

2 *Gendernaja istorija: pro et contra*, (ed.) MARIANNA GEORGIJEVNA MURAVJOVA, Sankt-Petěrburg 2000. Srov. též běloruskou publikaci *Gendernyje istorii Vostočnoj Jevropy*, (edd.) JELENA GAPOVA, AL'MIRA USMANOVA, ANDREA PETO, Minsk 2002. Od roku 2001 vychází pod redakcí Loriny Petrovny Repinové periodikum *Adam i Jeva – Al'manach gendernoj istorii*. Mimo rámec této studie nechávám jak práce ruských medievistů o genderových aspektech západoevropských dějin, tak studium genderové problematiky v moderních dějinách Ruska.

3 Hluboká disproporce mezi zastoupením obrazů mužů a žen je zřejmá i v klasické práci DMITRIJE SERGEJEVIČE LICHÁCOVA, *Člověk v literatuře Drevněj Rusi*, Moskva 1970 – český překlad *Člověk v literatuře staré Rusi*, Praha 1974.

4 *Pověst' vremennych let*, (ed.) OLEG VIKTOROVIČ TVOROGOV, in: Pamjatniki literatury Drevněj Rusi. Načalo ruskoj literatury XI – načalo XII veka, Moskva 1978, s. 68–78.

nou Romanovou“.⁵ Užití tohoto typu andronymů pro rjurikovské kněžny není v letopisech jevem nijak výjimečným. Strohost letopisných záznamů o ženách rjurikovského rodu zvláště vyniká ve srovnání s informacemi, jimiž disponujeme o kněžnách, které z Rusi odešly a jako choti západoevropských panovníků zasáhly do života země, v níž našly nový domov, takže jejichž působení zachytily tamní prameny.⁶ Jestliže letopisci věnovali tak malou pozornost politickým, fundátorským a jiným společenským aktivitám Rjurikoven, není nijak překvapivé, že ženy z nižších sociálních vrstev letopisce nezajímaly vůbec.

Na základě analogie s písemnictvím jiných zemí by bylo možné očekávat výrazné portréty žen v hagiografiích. Avšak většina legend věnovaných ženám vznikla až se značným časovým odstupem, takže informace o reálném životě těchto žen jsou takřka úplně převrstveny hagiografickými topoi.⁷ Teprve v moskevském období se objevila legenda vypovídající o světici výrazně odlišným způsobem – *Život Julianie Lazarevové*.⁸ Jak ukázala Tatjana Rudi, text legendy neustále osciluje mezi biografickými fakty a kánonem, díky čemuž můžeme sledovat jak stopy tlaku faktů na kánon, tak snah po formování vlastního života podle hagiografického kánonu.⁹ Takto plastickému portrétu ženy ale daly vzniknout až hluboké proměny hagiografického žánru a celého systému písemnictví 17. století. Legendy předchozích staletí bohužel takřka neumožňují poznání konkrétních životních osudů svatých žen, nevypovídají o tom, jak na jejich skutky reagovala soudobá společnost ani jak se měnilo vnímání určité světice v čase.

Genderové studium literatury středověké Rusi výrazně limituje skutečnost, že takřka veškeré texty pocházejí z pera vzdělaných mnichů, jejichž vidění světa nelze zaměřovat s mentalitou jiných sociálních skupin. Do písemnictví až na zcela výjimečné případy¹⁰ nepronikl, byť v rovině literární stylizace, ani emoční svět

5 *Galicko-Volynskaja letopis'*, (ed.) OL'GA PETROVNA LICHAČOVA, in: Pamjatniki literatury Drevnej Rusi, XIII vek, Moskva 1981, s. 238–252.

6 Nejslavnějšími osobnostmi jsou v tomto ohledu bezpochyby Anna Jaroslavna, žena francouzského krále Jindřicha I. a po jeho smrti roku 1060 regentka Francie, a Jevpraksie-Adelheid, žena císaře Jindřicha IV.

7 Jejich výčet uvádí GEORGIJ PETROVIČ FEDOTOV, *Svjatyje Drevnej Rusi*, Moskva 1990, s. 214–220.

8 Julianie Lazarevová, světským jménem Uliania Ustinovna Osorjinová (+ 1604) patří v kategoriích ruské svatosti mezi „pravednyje ženy“, tzn. ženy žijící svatým životem mimo klášter. Realizace modelu zbožného asketického manželství s popřením tělesného vztahu byl podle legendy pro Julianii jen kompromisem namísto vytouženého odchodu do kláštera, který jí manžel nedovolil s poukazem na potřebu vychovat jejich třináct dětí. Už spolu s manželem Julianie vedla velmi odříkavý život a po smrti svého muže svou askezi ještě zesílila.

9 TATJANA ROBERTOVNA RUDI, *Pravednyje ženy Drevnej Rusi (K voprosu o tipologii svjatos-ti)*, Russkaja literatura 3/2001, s. 84–92.

10 Například v *Haličko-volyňském letopise* slova připsaná smrtelně nemocnému knížeti Vladimíru Vasilkoviči: „Chci s ním uzavřít smlouvu ohledně země, měst a také o tobě, má milá kněžno Olgo,

rjurikovských knížecích párů, tím spíše příslušníků nižších společenských vrstev. Pravoslavná asketická literatura měla pochopitelně silně mysogynní charakter¹¹ a partnerské emoce byly reflektovány jen v nemnoha literárních dílech čtených ve východoslovanském prostředí. Ve východní Evropě neexistuje ekvivalent dvorské lyriky a epiky, který měl rozhodující význam pro utváření obrazu ženy na Západě. Poněkud větší míra tolerance k motivům lásky či pozitivně hodnocené ženské krásy byla projevoována v překladových dílech, avšak staroruská literatura nebyla těmto tématům zdaleka tak otevřená jako kultura katolické Evropy nebo kultura byzantská. Autentický ženský pohled na svět ve staroruském písemnictví nenalezneme vůbec.

Unikátní pramen pro zkoumání života žen ve středověku představují novgorodské dopisy na březové kůře, jež se od výše uvedených typů pramenů liší jak svou neliterární povahou, tak zejména tím, že zde ženy vystupují v pozici adresátek i autorek textů. Epigrafický materiál, objevovaný v Novgorodě od počátku 50. let, výrazně obohatil naše poznání sociálně-právního statutu tamějších žen a přispěl k přehodnocení představ o úrovni ženské gramotnosti ve středověku, avšak výjimečná hodnota dopisů na březové kůře spočívá podle mého názoru především v tom, že odrážejí reálné ženské emoce, čímž představují jedinečnou protiváhu maskulinního světa veškerého písemnictví středověké Rusi: „[Posílala jsem k] tobě už třikrát. Co proti mně máš, že jsi celý tento týden nepřišel? A já jsem tě měla jako bratra. Snad jsem tě neurazila, když jsem k tobě posílala. Jak vidím, nebylo ti to milé. Kdyby ti to milé bylo, utekl bys od lidí a přiběhl ke mně. [...] Teď na nějakém jiném místě. Napiš mi, kde (...) tě opustit. Možná jsem tě svou nerozumností urazila, ale jestli se mi budeš vysmívat, pak tě suď Bůh a já, slabá žena.“¹² Několik málo autentických slov Novgorodanek ale není s to dát odpověď na otázky, jež si v souvislosti s myšlením žen ruského středověku klademe, a bylo by velmi nebezpečné z těchto torzovitých textů činit zobecňující závěry. Spíše jen poukazují na realitu, jež nám uniká a do níž dnes již nejsme s to proniknout.

a o tomto dítěti Izjaslavě, které jsem miloval jako svou vlastní dceru. Neboť Bůh mi za mé hříchy nedopřál děti, ale tahle pro mě byla, jako by se narodila mé kněžně. Vzdýtl jsem si ji vzal od její matky ještě v plenkách a vychoval ji.“ – *Galicko-Volynská letopis*, s. 392.

11 Nejen hagiografie svätic, ale i legendy o svätých mužích, reflektující jejich postoj k ženám a roli žen v jejich životě, mohou být využity jako pramen pro genderová bádání. Nejvýraznějším příkladem literatury, tematizující zápas pravoslavného askety s nástrahami ženy jako ďáblova nástroje, je *Vyprávění o Mojsiji Ubrinovi*, obsažené v *Kyjevsko-pečerském paterikonu* – k tomu srov. JIITKA KOMĚNDOVÁ, *Konfessionsgrenzen und Teufelsfallen. Polen und die Polen im Kievo-Pečerskij Paterik (Paterikon des Kiever Höhlenklosters)*, in: *Ein weiter Mantel. Polenbilder in Gesellschaft, Politik und Dichtung*, hrsg. von Andrea Rudolph, Ute Scholz, Dettelbach 2002, s. 57–67.

12 Nápis č. 752 (80. léta 11. století) je stejně jako většina nalezených nápisů na březové kůře fragment – cituji podle VALENTIN LÁVRENTJEVIČ JANIN, ANDREJ ANATOLJEVIČ ZALIZNAK, *Berestányje gramoty iz novgorodskich raskopok 1990 – 1993 gg.*, *Voprosy jazykoznanija* 3/1994, s. 20–21.

Další významnou skupinu pramenů pro genderový výzkum představují texty stanovující normy pro život žen ve společnosti – zákoníky světské (Ruská Pravda) a církevní (tzv. kormčí knihy). Ustanovení církve doplňují ekvivalenty katolických penitenciálů, tzv. epitimijníky, z nichž můžeme soudit o odchylných od definovaných norem v každodenním životě středověké společnosti a míře netolerance pravoslavné církve vůči jednotlivým prohřeškům. Z období do 15. století se na Rusi takřka nedochoval aktový materiál, s jehož pomocí by bylo možné studovat praktickou realizaci různých právních úkonů (například sňatkové smlouvy, závěti či akta dokládající ekonomické aktivity žen, tedy prameny, jež máme pro katolickou Evropu běžně k dispozici). Jen částečně a pouze pro prostředí Novgorodu můžeme tuto mezeru zaplnit nápisy na březové kůře.

Již na základě uvedeného stručného výčtu se zřetelně ukazuje, že pramenná báze pro studium genderové problematiky je v Rusku mnohem užší než v západní Evropě; navíc pro období předmoskevské nemůžeme mlčení pramenů kompenzovat svědectvími západoevropských cestovatelů a diplomatů, která hrají zásadní roli v epoše 16.–17. století.

Studium genderové problematiky badatele nutně staví před otázku vzájemného působení církevní a laické kultury na středověké Rusi či ještě obecněji sociálních aspektů vzdělanosti. V souvislosti se zobrazením žen ve východoslovanském písemnictví bývá poukazováno především na absenci kurtoazní kultury a s ní spjatých žánrů, jež podle Lichačovy proslulé hypotézy mohl na Rusi zastupovat folklor.¹³ Zatímco mariánský kult v katolickém světě výrazně zasáhl do rytířské kultury a proměnil pohled na ženy, kult Bohorodičky na Rusi, zůstává navýsost spirituálním fenoménem, neměl podobnou profánní rezonanci. Neexistenci východoslovanského ekvivalentu kurtoazní kultury můžeme vnímat jako nejnápadnější, nicméně pouze jeden z dílčích projevů skutečnosti, že se na Rusi po celé předmoskevské období nevytvořila světská vzdělanost, která by mohla představovat protíváhu vzdělanosti utvářené církví, odrážet laický pohled na svět a vypovídat o partnerských či rodičovských emocích mnohem spíše než texty psané mnichy, kteří neměli adekvátní osobní zkušenost. Soudě podle velmi malého počtu světic byla ale i v náboženské sféře ženám příznávána mnohem menší role než mužům, a navíc varianty ženské svatosti byly velmi omezené. Světice ruského středověku byly takřka výhradně kněžny nebo – a ještě častěji zároveň – mnišky (jepťišky), jako tomu bylo například u Jefrosinie (Eufrosinie) Polocké z 12. století. Typ svatě kněžny nebo světice-mnišky se ukázal jako velmi stabilní, takže z devětatadvaceti světic kanonizovaných na Rusi do 17. století jen pět nemělo knížecí

13 DMITRIJ SERGEJEVIČ LICHAČOV, *Poetika drevněrusskoj literatury*, Leningrad 1971², s. 66–70.

původ ani nebylo mniškami.¹⁴ V duchovnosti středověké Rusi zcela chyběl ženský mysticismus, jeden z výrazných proudů ženské zbožnosti v katolickém světě, a vůbec jakékoli na veřejnosti nápadnější a exaltovanější projevy religiozity. Představitelé ruské pravoslavné církve patrně pociťovali nedůvěru vůči takovým fenoménům, v nichž by se výrazně projevovala jedinečnost ženské zbožnosti a zároveň sepětí psychiky a tělesna, neboť příliš výstřední projevy religiozity často od hereze a posedlosti ďáblem dělila jen těžko zratelná hranice. Zřejmě se zde odhalují dosti výrazná specifika kultury středověké Rusi, jež současná medievistika dokáže od jisté míry popsat, nikoli však osvětlit.

Tematika žen středověké Rusi je studována již dvě stě let a v souvislosti s proměnami historiografie byly postupně objevovány i nové aspekty této problematiky.¹⁵ Pod prizmatem nových historiografických směrů druhé poloviny 20. století k této otázce nejprve přistoupili badatelé v USA (zejména E. Levinová, N. S. Kollmann) a západní Evropě (C. Goehrke),¹⁶ orientující se výrazně na období moskevské, z něhož se dochovala obsáhlejší a pestřejší škála pramenů, umožňujících nahlédnout nejen sociální role, ale částečně i myšlení tehdejších žen.

Soudobé sovětské bádání o dějinách žen¹⁷ bylo samozřejmě silně determinováno marxisticko-leninským paradigmatem. Jedním z prvních autorů, kteří se v sovětské vědě začali zabývat otázkami emočního světa žen ruského středověku, byl P. V. Sněsarevskij (1918–1986).¹⁸ Sněsarevskij hledal záštitu v autoritách mar-

14 *Povešt' ob Uljanii Osor'inoj*, (ed.) TAŤJANA ROBERTOVNA RUDI, in: Pamjatniki literatury Drevnej Rusi XVII vek, kniha pervaja, Moskva 1988, s.98–104.

15 V 19. století ruští historici projevovali zájem zejména o biografie významných žen (osobnost obhájkyně novgorodské nezávislosti Marfy Borecké zpopularizoval již N. Karamzin) a poté v souvislosti s rozmachem právních dějin o právní status žen v jednotlivých obdobích ruských dějin.

16 Bibliografie prací západní medievistiky o dějinách žen v Rusku je natolik rozsáhlá, že na výčet být i nejvýznamnějších děl v této studii, zaměřené na historiografii ruskou, rezignuji. Pro orientaci v ruském i západním zkoumání ženské tematiky má zásadní význam práce NÁTALJI LVOVNY PUŠKARJOVÉ, *Russkaja ženščina: istorija i sovremennost'. Dva veka izučeniija „ženskoj témy“ russkoj i zarubežnoj naukoj 1800 – 2000. Matérialy k bibliografii*, Moskva 2002. Dále srov. historiografické přehledy: TÁŽ, *Zarubežnaja istoriografija o social'nom položenii ženščiny v Drevnej Rusi*, *Voprosy istorii* 4/1988, s. 140–150; TÁŽ, *Genďernyje issledovanija: rožděnije, stanovlenije, metody i perspektivy*, *Voprosy istorii* 6/1998, s. 76–86.

17 J. N. ŠCAPOV, *Brak i sem'ja v Drevnej Rusi*, *Voprosy istorii* 10/1970, s. 216–219; NATALJA LVOVNA PUŠKARJOVA, EVA LEVINA, *Ženščina v sredněvekovom Novgorode XI–XV vv.*, *Vestnik Moskovskogo universiteta*, seriya 8 – Istorija, 3/1983, s. 78–89. A. A. MEDYNCEVA, *Gramotnost ženščin na Rusi XI–XIII vv. po dannym epigrafiki*, in: *Slovo o polku Igoreve i jeho vremja*, (ed.) B. A. Rybakov, Leningrad 1985, s. 218–240, zdůrazňuje význam darovacích nápisů a modliteb na přeselech jako pramene pro zkoumání ženské gramotnosti, neboť na rozdíl od nápisů na březové kůře tento epigrafický materiál není vázán pouze na oblast Novgorodu.

18 PETR VIKTOROVIČ SNĚSAREVSKIJ, *Predstaveniija o ljubvi v pamjatnikach pis'mennosti Rusi XIV–XV vv.*, in: „A se grechy zlye, smertnyje...“ *Ljubov', erotika i seksual'naja etika v doindustri'al'noj Rossii*, Moskva 1999, s. 516–550. Sněsarevskij neměl za svého života takřka možnost výsledky svého bádání publikovat – tato studie poprvé vyšla až posmrtně.

xismu i v soudech všeobecně respektovaných sovětských badatelů (Lichačov), aby vůbec v podmínkách ideologického diktátu dosáhl legitimizace tohoto typu výzkumu. Oficiální šablonu však nedokázal plně popřít, což se v jeho analýzách projevilo jednak v negativním pohledu na pravoslavnou církev a odtud vycházejícího pozitivního hodnocení heretických hnutí, jednak v chápání otázky „realističnosti“ středověkých pramenů. Vytrvalá snaha proniknout skrze středověkou literaturu k realitě stanovením míry „realističnosti“, vymezením poměru reality a fikce v jednotlivých žánrech, je jedním z úhelných kamenů sovětské literárněvědné medievistiky. Sněsarevskij následuje tuto tradici a při analýze pojetí lásky ve středověkém písemnictví rozčleňuje texty na „památky konvenčně odrážející skutečnost“, kam řadí všechny literární žánry s výjimkou historiografických, a památky „bezprostředně odrážející skutečnost“, tedy letopisy a chronografy. Tento pohled na středověké prameny je samozřejmě neudržitelný, což zásadním způsobem problematizuje Sněsarevského soudy a pod zorným úhlem novějšího genderového bádání budí spíše rozpaky. Jeho práce jsou ale podle mého názoru velmi zajímavým dokumentem o nejranějším období konstituování gender history v Sovětském svazu a o jejím zápase (i koexistenci) s oficiální ideologií.

Skutečný zlom znamenala až perestrojka, kdy se jednak otevřela možnost studovat i do té doby tabuizovaná témata (erotika, sexuální etika¹⁹ apod.), jednak se ruská medievistika obecně konečně mohla plně otevřít novým metodologiím humanitních věd. Dnešní ruská gender history je již velmi dobře obeznámena se západním bádáním a zbavena relikvů ideologického diktátu. Její nejvýznamnější představitelkou je Natalja Lvovna Puškarjovová, která se ve svých monografiích i studiích věnuje výrazným ženským osobnostem středověké Rusi, sociálně-právnímu postavení žen, otázkám rodiny, sňatkům a rozvodům, roli mateřství, ale i ženské módě ve středověké Rusi²⁰ a dlouhodobě usiluje o prosazení women's studies, resp. gender history jako plnoprávné součásti ruských humanitních věd.

Nepochybným úspěchem zkoumání dějin žen předpetrovské Rusi je úplné popření stereotypu bezprávné, ponižované a týrané ženy, jež neměla prakticky žádnou možnost společenské seberealizace (v české historiografii se s tímto kon-

19 Jako první tato témata, z pohledu sovětské ideologie nepřípustně „skandální“, analyzovala americká badatelka EVA LEVIN, *Sex and Society in the World of Orthodox Slavs, 900–1700*, Ithaca 1989, ruský překlad vybraných kapitol vyšel v knize EVA LEVIN, *Sex i občestvo v mire pravoslavnych slavjan 900–1700 gg.*, in: „A se grechy zlye, smertnyje...“ Ljubov', erotika i seksual'naja etika v doindustrial'noj Rossii, s. 239–491.

20 Mezinárodní věhlas tehdy třicetileté medievistce přinesla již první kniha *Žensčiny Drevněj Rusi*, Moskva 1989, po níž následovaly monografie *Žensčiny Rossii i Jevropy na poroge Novogo vremeni*, Moskva 1996; *Women in Russian History from the Tenth to the Twentieth Century*, New York 1997; *Castnaja žizn' ruskaj žensčiny v doindustrial'noj Rossii: nevesta, žena, ljubovnica*, Moskva 1997.

struktem můžeme kupodivu setkat ještě dnes),²¹ přesto zdaleka nesdílím optimismus N. L. Puškarjovové, která soudí, že „předpetrovské období jejich [tj. žen] dějin (10.–17. století) je probádáno relativně v úplnosti“²² a v současném stavu tohoto zkoumání spatřuji některá slabá místa.

Při specifických ruských středověkých pramenů nejsme totiž s to odpovědět ani na principiální otázku, zda těch nemnoho zpráv o ženách odráží jevy typické, nebo naopak jedinečné a natolik zvláštní, že přiměly vzdělance, ženy jinak téměř cele ignorující, aby je zaznamenali. V této souvislosti pocituji jako zvláště palčivou absenci biografii žen, na nichž bychom mohli prověřit, jak se norma stanovovaná církví a zákoníky realizovala v praxi, jak se v životě konkrétní ženy projevila specifika výchovy a vzdělání, jaké pro ni existovaly možnosti utváření vlastního osudu, společenské realizace atd. Genderové bádání je tak stále vystaveno riziku konstruování umělé historické reality tím, že budou za běžnou normu pokládány vylučnosti a informace jedné epochy přenášeny do druhé, což by znamenalo popření dynamiky vývoje společnosti i celé kultury středověké Rusi.

Deficit pramenů osobní povahy vede badatele k tomu, že se snaží usuzovat na emoční svět lidí středověké Rusi prostřednictvím literatury, čímž se zkoumání gender history dostává do těsné souvislosti s filologickým bádáním.²³ Otázka, s níž se potýkal Sněsarevskij, nakolik lze prostřednictvím textů různých žánrů nahlédnout do reality středověku a do emočního světa tehdejších lidí, tak zůstává stále živá. Ani letopisy zdaleka nebyly jen záznamy o realitě, neboť vzdělaní mniši, kteří je psali, z normy (nebo lépe řečeno ideálu) vycházeli, jednotlivá fakta s vědomím tohoto ideálu vybírali a interpretovali a jejich zaznamenáním je uchovávali v paměti společnosti, čímž se znovu podíleli na upevnění tohoto ideálu. Míra vzájemného ovlivňování reality a literatury však zdaleka není zřejmá.

Dalším problémem genderově orientovaného studia ruského středověku je dosud nezvládnutá komparace s katolickou Evropou. Je zřejmé, že při principiál-

21 FRANTIŠEK STELLNER, *První ruská vládařka Žofie Alexejevna*, Historický obzor 2003, č. 5–6, s. 98–106. Sofie Alexejevna, sestra Petra I., samozřejmě nebyla první ruskou vládařkou – vzpomeňme kněžnu Olgu či polocké kněžny 12. století. Ve svém vylíčení života žen Stellner kontaminuje informace o postavení nejurozenějších žen Moskevské Rusi s Gorkého zobrazením života žen na ruském venkově počátku 20. století. Stellnerovo tvrzení, že „ženy nepoživaly na Rusi žádných práv“, jednoznačně vyvracejí zákoníky, aktový materiál i soukromá korespondence 17. století.

22 N. L. PUŠKARJOVA, *Russkaja ženščina: istorija i sovremennost*, s. 37.

23 OLESJA GLADKOVA, „Vozljubich bo razum jeja i blagočestije“: *Obraz ideál'noj ljubvi v drevně-russkoj literature*, in: „A se grechy zlye, smertynje...“ Ljubov', erotika i seksual'naja etika v doindustrial'noj Rossii, s. 492–500. Jako příklad ulpívání na povrchu módního směru může posloužit M. M. LOJEVSKAJA, *Obraz ženščiny v pamjatnikach literatury Vizantii, Drevnej Rusi i v zapiskach inostrancev o Rossii*, Vestnik Moskovskogo universiteta, serija 19 – Lingvistika i mežkul'turnaja komunikacija, 1/2002, s. 68–82.

ní odlišnosti pramenné báze pro středověkou Rus a pro katolickou Evropu řadu otázek srovnat nelze. Avšak nedostatečné a problematické jsou dosud i výsledky bádání o otázkách, u nichž dochované prameny komparaci umožňují. Úskalí komparativního přístupu lze zřetelně doložit na příkladu studie N. L. Puškarjovové o postojích katolické a ortodoxní církve k otázkám sňatku, rozvodu, prostituce, incestu, rození dětí atd.²⁴ Autorka je sice díky svému dlouhodobému bádání dobře obeznámená s poměry na Rusi, avšak informace o západní Evropě čerpá nikoli z pramenů a analytických sond, nýbrž z velkých syntéz (Jean Delumeau apod.), takže dospívá k řadě neúnosně zjednodušujících soudů. V porovnání postojů katolické a pravoslavné církve se pohybuje v časovém rámci téměř tisíce let, čímž konstruuje neadekvátní, v podstatě ahistorický obraz. Vedle chronologického aspektu je velmi problematické i teritoriální vymezení: autorka hovoří o sňatcích, rozvozech apod. v „katolické Evropě“, nezohledňujíc hluboké odlišnosti mezi poměry v jednotlivých částech Evropy. Pokud jsou takto opomíjeny jak chronologické, tak teritoriální odlišnosti, srovnání ztrácí jakoukoli výpovědní hodnotu. Ostatně komparativní studium středověké Rusi a střední, resp. západní Evropy je obecně jedním ze slabých míst evropské medievistiky.

Ačkoli se v současné ruské vědě o gender history intenzivně diskutuje, bádání má – podobně jako v západní vědě – mnohem spíše charakter historie žen (women's history, istoričeskaja feminologija). Pokládá-li tedy N. L. Puškarjovová samotné dějiny žen středověké Rusi za probádané, pak genderový medievistický výzkum, propojující a komparující mužský a ženský pohled na svět, postrádám v řadě témat.²⁵ Při studiu různých stránek soukromého života bývá až příliš kladen důraz na ženy, zatímco mužské emoce zůstávají upozaděny. Řada dosavadních studií vytváří spíše umělý dojem, jako by se dějiny žen vyvíjely imanentně, takřka bez provázanosti s dějinami mužů.²⁶ Konstruování „dějin ruské ženy“ budí neméně rozpaků než případná analogická snaha psát „dějiny ruského muže“.

24 N. L. PUŠKARJOVA, *Sem'ja, ženščina, seksual'naja etika v pravoslavii i katolicizme: perspektivy sravnitel'nogo podčboda*, Etnografičeskoe obozrenije 3/1995, s. 55–69.

25 Genderový pohled citelně chybí v pracích o ruské svatosti, neboť ty tradičně respektují koncepci ruské pravoslavné církve, podle níž jsou všechny svaté ženy pojímány jako zvláštní kategorie svatosti, oddělené od nejrůznějších kategorií svatosti mužské. Genderově pojaté bádání by zasloužil rovněž protipól svatosti – čarodějnictví na Rusi. Prameny středověké Rusi totiž věnovaly výrazně větší pozornost činnosti mužů-čarodějů, reprezentantů přeživších archaických kultů – k tomu srov. MICHAL TĚRA, *Staroruští volchvové a jejich souvislosti s indoevropskými a eurasijskými duchovními tradicemi*, in: Kulturní, duchovní a etnické kořeny Ruska. Tradice a alternativy, (ed.) Marek Příhoda, Červený Kostelec 2005, s. 13–47, naproti tomu činnost čarodějnic zřejmě měla jen zcela výjimečně širší společenský či přímo politický přesah, a proto nebyla pro vzdělance na Rusi tématem hodným zaznamenání.

26 Za příklad velmi úspěšného provázání „ženského“ a „mužského“ tématu pokládám studii Tatjany R. Rudi, byť se přímo nehlašíc ke genderově orientovanému studiu, o topice ruských hagiografií, v níž

Přílišná uzavřenost zkoumání ženských témat do sebe sama se projevuje nejen ve vztahu k jejich mužskému protipólu, ale i v jisté separaci od ostatního výzkumu dějin středověké Rusi. Ruská gender history se totiž podle mého názoru zatím příliš zaměřuje na diachronní aspekt a jednotlivá témata studuje izolovaně v dlouhém časovém vývoji mnoha staletí, někdy až tisíce let. Jako jeden z hlavních úkolů genderově orientované medievistiky proto vnímám větší pozornost k aspektům synchronním, tedy zapojení genderové tematiky do obrazu konkrétní epochy všemi jejími kulturními a sociálními specifiky i mentálním klimatem. Toto velmi široké pole zatím zůstává pro ruskou medievistiku neprobádané.

jsou analyzovány obrazy světic v kontextu topiky legend o mužských světcích – TATJANA ROBERTOVNA RUDI, *Topika russkich žitij (voprosy tipologii)*, in: Russkaja agiografija. Issledovanija, publikacii, polemika, (ed.) Světlana Aleksejevna Semjačko, Sankt-Petěrburg 2005, s. 59–101.